

... A transzcendencia dimenziója azokkal a folyamatokkal szembeni egzisztenciális reakciókban is aktivizálható, amelyek idővel sok természetes bilincs fokozatos leoldásához, tehát a „gyökértelenedés” feltételeihez vezettek vagy vezetnek.

Nyilvánvaló, hogy a háztartás polgári légkörét, azáltal, hogy a földön, a tengeren és a levegőben nagy távolságokat nyit meg, a közlekedés technikájának fejlődése manapság egyre inkább és visszavonhatatlanul elsöpri. A modern élet egyre kevésbé folyik egy védett, összeszedett, minőségi és szerves környezetben; az utazás, a gyors helyzetváltoztatás eszközei révén, azáltal, hogy néhány óra alatt távoli tájakra és országokba jutunk el, bekerültünk a nagyvilágba. Ebből ered egy általános kozmopolita tapasztalat tendenciája, az, hogy anyagilag és objektívan, nem ideológiailag és még kevésbé emberileg, „világpolgárok” vagyunk. Legalábbis a „provincializmus” ideje lejárt.

Ahhoz, hogy lássuk, a differenciált és önmagát birtokló ember számára a kialakuló helyzetből milyen pozitívum következhet, a tradicionális aszkézis változatainak néhány alapeszméjéhez kell visszanyúlnunk. Ezekben annak az átmenetnek, amely a földi léttől és a világtól való elszakadás két – akár szimbolikus, akár realizált – jellegzetes kifejeződése volt: az egyik a remeteélet – egészen a puszta és vad helyeken való elszigetelődésig –, a másik a vándorélet: ház és föld nélkül a világban járni. Ez a második út néhány nyugati szerzetesrend sajátja is volt; az ókori buddhizmusban ehhez kapcsolódott az „eltávozás” jellegzetes fogalma: a nem profán létezés kezdete; a tradicionális hinduizmusban pedig a négy életszakasz közül az utolsó. Részben hasonló jelentősége van a „kóbor lovagság” középkori eszméjének, és ehhez kapcsolhatjuk egy másik korban a „nemes utazók” rejtélyes és zavarba hozó figuráit, akiknek nem ismerték a hazáját, akiknek nem volt hazájuk, és akiknek a hazája után nem volt szabad kérdezősködni.

Nos, azzal a fenntartással, hogy esetünk különbözik a világtól elidegenedő aszkézistől, azt mondhatjuk, hogy az utóbbi idők technicizált civilizációjának említett helyzetei esetleg ösztönzést adhatnak effajta realizációknak. Miközben egy nagyvárosban, a tömegek uralma idején, a szinte irreális, arctalan lények hangya-

bolygában talán természetesebb úton realizálható az elszigetelődés vagy az elszakadás lényegi értelme, mint a hangafüves puszták vagy a hegységek magányában: az, amit fentebb megmutattunk a legmodernebb technikai eszközök, a távolságok lerombolóinak vonatkozásában, és abban a vonatkozásban, hogy a mai ember horizontjai globálisan kiszélesedtek, az elszakadást, a bensőséges magasabbrendűséget, a cselekvésben és a nagyvilágban való mozgásban a transzcendens nyugalom táplálását szolgálhatja: hogy mindenütt otthon érezzük magunkat, és sehol sem érezzük magunkat otthon. Így a negatívum megint pozitívummá tehető. A kortársaink által átélt – gyakran rájuk kényszerített – tapasztalat, hogy más városokba, a határon túlra, sőt más földrészekre menjenek, kívül azon a körön, ahová korábban egy biztos létezés a maga különlegességével bezárkózhatott, megszabadulhat attól, ami benne napjainkban szinte kivétel nélkül banális, matter-of-fact, turisztikai vagy hasznos, viszont része lehet egy más, felszabadított, a fentebb elmondott módon mélyebb jelentőségű életnek: csak legyen meg bennünk a helyes reakcióképesség.

Mivel a távolságok modern, műszaki legyőzésében a sebességtényezőnek lényeges szerepe van, menet közben említést tehetünk azokról az értékekről, amelyeket maga a sebesség élménye hordoz. Ismeretes, hogy ezt nem kevesen – férfiak, sőt immár nők is – szinte ugyanúgy használják, mint az alkoholt, hogy egy lényegében fizikai mámorhoz jussanak; ez egy ugyancsak lényegében fizikai „ént” táplál, amelynek szüksége van arra, hogy magát erős érzelmekkel kábítsa el és narkotizálja.

De mint magának a gépnek, a jelenlegi technicizált világban néhány sebességhelyzetnek is lehet szimbolikus és realizáló dimenziója, amikor minél gyorsabb a mozgás, amely a kockázathoz is kapcsolódik, annál inkább megköveteltetik a magasabbrendű tiszta tudat, miközben működésbe hoz egy magasabb típusú nyugalmat és belső mozdulatlanságot. Ebben az összefüggésben a sebesség mámorra megváltoztathatja a természetét, egyik síkról átléphet a másikra, és azzal a fajta mámorral közös vonásokat vehet fel, amelyről a dionysizmus integrált állapotának leírásakor beszéltünk. Ha itt lenne a helye, ezeket a megfontolásokat részletesebben kifejthetnénk.

Visszatérve arra, amit előbb mondtunk, ama negatív és elszemélytelenítő hatást illetően, amelyet a bilincsek letörésének a fent említettekhez hasonló folyamatai a modern nagyvárosi életben kiváltanak, az „aszfalt nomádja” kifejezés, noha nagyon el van koptatva, jelentős. Számunkra e tekintetben sem arról van szó, hogy áttérjünk a lázadás vagy a tiltakozás ama formáira, amelyek – az „emberi értékek” védelmének gondolatával – a város és a természet, a „civilizáció” és a természet közötti ellentétből kiindulva a „természethez való visszatérésbe” torkollanak. Ez a téma már az elmúlt évszázad polgári repertoárjának sajátja volt. De ma annak keretében jelenik meg, amit a létezés „fizikai” primitivizálódásának nevezhetünk.

Itt annak a regresszióknak a hatásairól van szó, amelynek következtében a nyugati ember „felszabadulása” során egyre kevésbé érezte magát a teremtés kiváltságos lényének, és egyre inkább hozzászokott ahhoz, hogy úgy tekintse magát, mint aki a számos természeti faj – és végül egyenesen állatfaj – egyikéhez tartozik. Ennek a belső orientációnak a darwinizmus és az evolucionizmus kialakulása és elterjedése már kétségtelen jele volt. De eltekintve az elméletek és a tudomány területétől, a modern hétköznapi élet területén ez magatartásformákban nyilvánult meg, amikor formát adott annak, amit valaki az „állati eszménynek” nevezett, főként az észak-amerikai világra utalva, ahol ez először valósult meg.

Ez az elnevezés annak a biológiai jólétnek, annak a komfortnak, annak az optimista eufóriának – amely hangsúlyozza mindazt, ami csupán egészség, fiatalság, fizikai erő, anyagi biztonság és siker, a has és a szexus igényeinek primitív kielégítése, sportélet, és így tovább – a kifejezését jelenti, aminek másik oldala az érzékenység és az érdeklődés minden magasabb formájának elsorvadása. Erről már szóltunk. Nyilvánvaló, hogy ezt az eszményt csak olyan ember emelhetette a „modern” civilizáció mutatójának rangjára, aki csak azon aspektusok tekintetében fejlődött, amelyek szerint ő nem több, mint egy állatfaj egyedje. Nem térünk ki arra, hogy elmondjuk: ez az eszmény találkozik a nihilizmussal, amely sok ma uralkodó társadalmi-politikai áramlat alapja. Itt csak az érdekel bennünket, hogy hangsúlyozzuk a természethez való visszatérésnek, a személyiség egyfajta fizikai kultuszának jegyében végbemenő orientációt.

Nem az organikus kompenzáció pusztán legitim, de banális formáiról van szó. Semmiféle probléma sem vetődik fel, amikor a mai emberben megnyilvánul a modern nagyvárosok környékén kívüli fizikai felfrissülésnek, az idegek megnyugtatójának, a test felhangolásának igénye. Így a természetben folytatott életnek, a testkultúrának, sőt a sport bizonyos fajtáinak is kétségtelenül hasznos funkciója lehet. Azonban a dolgok másként állnak, amikor polemikusan – hogy úgy mondjuk – spirituális tényezők lépnek be; vagyis amikor azt gondolják, hogy az ember a természetes élet és a fizikai megerősödés légkörében közelebb van önmagához, mint a „civilizált” élet élményei és feszültségei között; főként amikor azt tételezik fel, hogy a jólét és a felüdülés többé-kevésbé fizikai élményeinek közül van valami mélyhez és ahhoz, ami magasabb szempontból emberi integritásnak tekintendő.

Az ezen az alapon az „állati eszményhez” és a modern naturalizmushoz vezető orientációk kívül általánosságban rá kell mutatnunk arra a hibára, amely a „Földanyához” és éppenséggel a „természethez” való visszatéréssel összekevert „eredethez való visszatérés” formulájának a sajátja. Noha gyakran rosszul alkalmazták, nem kevésbé igaz ama teológia tanítása, amely szerint az ember számára sohasem létezett egy tisztán „természeti” állapot: kezdettől fogva „természetfeletti” állapotban volt, amelyből azután kizuhant. Ténylegesen a sajátos, „tipikus” értelemben vett ember tekintetében sohasem beszélhetünk arról az „eredetről” és arról az „Anyáról”, amelynek függvényében az ember ne haladná meg nemcsak a társaival való promiszkuitást, hanem az állati fajokkal való promiszkuitást is. A „természethez” való minden „visszatérés” (ez a formula általánosítva magában foglalhatja az ösztön, a tudattalan, a test, az „intellektus” által gátolt élet jogainak nevében hangoztatott minden tiltakozást) regresszív jelenség. Az az ember, aki ebben az értelemben „természetessé” válik, valójában „elfajul”.

Itt visszatérhetünk a kiindulási pontunkhoz, mivel annak a magatartásnak a tekintetében, amelynek az általunk vizsgált embertípus számára „természetesnek” kell lennie, e szemlélet elvetésének egyik sajátos következménye a „város” és a „természet” közötti ellentét meghaladása. Ez annak a magatartása, aki a maga helyét éppoly

kevésbé ismeri fel a „természetben”, mint a „városban”, aki abban a magasabb értelemben normális és ép, hogy mindkettőtől távol tartja magát, és a menekülés egyik formáját, a fáradtság és a belső tartalmatlanság tünetét látja abban a szükségletben és abban az élvezetben, hogy az állati fizikai állapotban engedjük el, pihenjük ki, érezzük magunkat. A test a már pontosított értelemben a kifejezés és a cselekvés eszköze, a „személy” része, amelyet abban a helyzetben, hogy élünk, felvállaltunk; ezért kézenfekvő, hogy rá is ki kell terjednie a fegyelemnek, a forma aktív és teremtő megragadásának, amely arra törekszik, hogy az egész lény teljességét biztosítsa. Azonban ennek semmi köze sincs a fizikai személyiség kultuszához, még kevésbé a sportok, kiváltképpen a kollektív sportok iránt tanúsított tébolyhoz, amely ma a legközönségesebb és a tömegek között legelterjedtebb kábítószerek egyike.

Ami a „természet szeretetét” illeti, a bennünket érdeklő típus általában a természetet úgy tekinti, mint egy szélesebb és „objektívabb” egész részét: számára egyformán természet a mező, a hegység, a liget, a tengerpart, valamint a gát, a nagy modern kikötő a daruk és rakpartok csápszerű rendszerével, vagy a funkcionális felhőkarcolók komplexuma. Ez egy magasabbrendű szabadság tere. Szabadnak maradni, önmagunknak lenni mind az egyik, mind a másik „természettel” szemben — és a sztyeppe közepén vagy a szinte sértetlen alpesi csúcsokon éppúgy, mint az európai vagy amerikai éjszakai mulatóhelyeken.

Az „állati eszmény” másik oldala a természet és a táj iránti érzés banalizálása. Ez már arra az idilli természetre is érvényes volt, amelyből az enciklopédisták és Rousseau idejében mítoszt gyártottak. Később ugyanilyen módon jelent meg a polgár számára kedves természet: a szép és a bájos, a festői, a pihentető árkádiai vagy lírai természet, amely a dolgokba „nemes érzelmeket” lehel; a természet a patakocsákkal és ligetecskékkel, a romantikus alkonyokkal és a szenvelgő holdfényvel; a természet, amelynek közepette verseket szavalnak, idilleket szönek, „széplelkű” költőket idéznek. Még ha szublimálva és felmagasztalva is, ez a Beethoven Pastorale-szimfóniája által megörökített légkör.

Végül bekövetkezett a természet plebejussá tétele, a tömegek és a

motorizált és nem motorizált köznép betörése mindenüvé, az utazási irodákkal, a munka utáni időt kitöltő szervezetekkel és a többivel; és immár semmit sem kímélnek. A naturisták és nudisták jelentik a határjelenséget. A magukat ízetlenül, szinte teljes meztelenségükben a tekintetnek kitevő férfi- és női testek ezreitől féregszerűen nyüzsgő strandok az idők másik jelei. Egy további jelenség a hegyekben a függővasutak, drótkötélpályák, függőszékek és sífelvonók rohama. Mindez korszakunk végső szétesésének rendszeréhez tartozik. Nem érdemes ezeknél időznünk.

Számunkra viszont arról van szó, hogy pontosítsuk, milyen funkciót tölthet be a természettel való hiteles kapcsolat a fent vizsgált aktív elszemélytelenedés tekintetében. E tekintetben a Neue Sachlichkeit vonalához tartozó néhány álláspont is figyelembe vehető, amelyek mindazonáltal jelentésük teljességét csak a mi differenciált emberünkben nyerhetik el.

Matzke ezt írta: „A természet a dolgok nagy birodalma, azoké, amelyek semmit sem akarnak tőlünk, amelyek nem ösztönöznek bennünket, nem követelnek szentimentális reakciókat sem, amelyek némán állnak előttünk, mint egy magáért való, szélsőségesen külsőleges világ. Ez az, éppen ez az, amire szükségünk van... ez a mindig nagy és távoli valóság, amely önmagában nyugszik, messze túl az ember minden kis örömén és kis fájdalmán. A tárgyak világa, amely önmagába van zárva, és amelyben önmagunkat is tárgynak érezzük. Tökéletes elszakadás mindattól, ami csupán szubjektív, minden személyes hiábavalóságtól és semmiségtől: számunkra ez a természet.” Arról van tehát szó, hogy helyreállítsuk a természetben – a térben, a dolgokban, a tájban – az emberitől való távolságnak és idegenségnek azokat a jellegzetességeit, amelyeket az individualizmus korszaka elfedett, amikor az ember az érzelmeit, a szenvedélyeit, a lírai lendületét kivetítette a természetbe, hogy azt közel hozza magához. Arról van szó, hogy fedezzük fel újra a lélektelennek a nyelvét, amely csak akkor nyilvánul meg, ha előbb a „lélek” abbahagyta azt, hogy kiöntse magát a dolgokba.

Ezen a vonalon a természet tud beszélni a transzcendenciáról. Ekor magától bekövetkezik az, hogy a tekintet a természet egyes főbb aspektusaitól más aspektusok felé fordul, amelyek alkalmasabbak a

nem-emberire és a nem-individuálisra való megnyílásra. Nietzsche is beszélt a szervesen világ „magasabbrendűségéről”, amikor a szervesen „individualitás nélküli spiritualitásnak” nevezte. Hasonlatként mint a „létezés legfőbb megtisztulására” utalt az „Alpok és a gleccserek tiszta légkörére, ahol már nincsenek sem ködök, sem fátylak, ahol a dolgok elemi minőségei csupaszon és ridegen, de tökéletesen érthetően nyilvánulnak meg”, és megragadjuk „a létezés hatalmas rejtjelezett nyelvét”, „a létezés kővé vált doktrínáját”. Elérni, hogy a világ nyugodttá, stabillá, világossá, hideggé legyen; helyreállítani elementaritását, zárt nagyszerűségét, ez volt – ahogyan elhangzott – az „új tárgyilagosság” követelése is. És itt helyesen kiemelték, hogy nem érzéketlenségről van szó, hanem egy másfajta érzékenységről. Számunkra is olyan embertípusról van szó, akit a természet már nem azért érdekel, mert valami „művészt”, ritkát, jellegzetest nyújt; aki a természetben már nem a „szépet” keresi, azt, ami zavaros nosztalgiákat táplál és a fantáziához szól. E típus számára a többinél „szébb” tájak sincsenek, hanem a többinél távolabbi, határtalanabb, nyugodtabb, hidegebb, keményebb, primordiálisabb tájak vannak: a dolgok, a világ nyelvezetét nem fák, patakok, szép kertek, festői alkonyok és romantikus holdfény közepette, hanem inkább sivatokban, sziklákban, sztyeppékben, gleccserekben, fekete északi fjordokban, a trópusok engesztelhetetlen napsütésében, nagy folyókban ragadja meg – éppenséggel mindabban, ami primordiális és elérhetetlen. És természetes, hogy annak az embernek, akinek ez az eltérő természetérzése van, a természettel való viszonya inkább cselekvő, nem pedig bizonytalan, lágy és szórakozott szemlélődő.

Ha a polgári nemzedék számára a természet a városi élet egyfajta idilli, vasárnapi közzjátéka volt, és ha az újabb nemzedék számára az a színtér, ahová tompa, mindent elárasztó és megfertőző közönségsége betör, a mi differenciált emberünk számára az objektív és a távoli iskolája, valami alapvető abban az értelemben, hogy létezik és totális jellegű. Így valóban világosnak tűnik az, amit fentebb mondtunk: beszélhetünk egy olyan természetről, amely a maga elementaritásában a nagyvilág: ahol a világvárosok kő- és acélpaporámai, a végtelen sugárutak, az ipari területek funkcionális épületkomplexumai például az alapvető szigorúság, objektivitás és sze-

mélytelenség jegyében ugyanazon a síkon foglalnak helyet, mint a hatalmas és magányos erdők.

Előzőleg többször bemutattuk, hogy a jelenlegi korszakban a belső tájékozódás problémái tekintetében alapjában véve mindig érvényesítünk olyan eszméket, amelyek a tradicionális „belső doktrínákban” lelhetők fel. Ez érvényes arra is, amit éppen most mondottunk. A természetnek az emberitől való megszabadítása, a csend és a lélektelen nyelvéen való megnyitása úgy jelenik meg, mint annak természetéhez illő vonás, aki saját előnyére fordítja a modern világ rombolóan objektív folyamatait. De ez az irány nem különbözik attól, amelyet a tradicionális bölcsesség olyan iskolái, mint a zen is ismertek egy valóságos megtisztulásnak, a tekintet megtisztításának vagy a szem felnyitásának, a tudat ama megvilágosító megnyitásának értelmében, amely meghaladta a fizikai „én” bilincset: a „személy” és az ő „értékeinek” bilincset.

Itt minden egy olyan tapasztalatba torkollik, amely – mivel már a közönséges tudat síkjától különböző síkhoz tartozik – voltaképpen nem kapcsolódik a jelen könyvben vizsgált anyaghoz. Ennek azonban mégis érdekes megmutatni azzal a világszemlélettel való viszonyát, amelynek centrumában az előző fejezetben is említett szabad immanencia áll (amikor futólagos megjegyzést tettünk éppen a zenre), és amelyet most a vizsgálódások egy új rendjén keresztül egy új realizmus határaként terjesztünk elő. Már az ókori tradíció kimondta: „A végtelen távoli a visszatérés.” A zennek az említett irányba mutató irányelvei közül a következőket idézzük: a „nagy ki nyilatkoztatás”, amelyet a mentális és spirituális válságok sorozatán át érünk el, annak felismerése, hogy „nem létezik semmiféle túlvilág, semmi »rendkívüli«,” hogy csak a valóságos létezik. A valóságot azonban egy olyan állapotban éljük át, amelyben „a tapasztalatnak nincs alanya, és nincs megtapasztalt tárgy sem”; amely az abszolút jelenléti jegyében áll: „az immanens transzcendenssé válik, a transzcendens pedig immanenssé”. A tanítás az, hogy amikor az Utat keressük, eltávolodunk az Úttól, és ugyanez érvényes önmagunk tökéletesítésére és „realizálására” is. A cédrusfa az udvaron; egy felhő, amely árnyékát a dombokra veti; az eső, amely esik; a virág, amely kinyílik;



a hullámverés egyhangú moraja: mindezek a „természetes” és banális tények az abszolút megvilágosodást, a satorit sugallhatják: éppen azért, mert ezeknek a tényeknek nincs értelmük, céljuk, szándékuk; éppen azért, mert abszolút értelmük van. Így jelenik meg a valóság a „dolgok, amelyek olyanok, amilyenek” puszta minőségében. Ennek erkölcsi oldalát olyan mondások fejezik ki, mint a következők: „A tiszta és beszennyezetlen aszkéta nem lép be a nirvánába, és az a szerzetes, aki megsérti a szabályokat, nem jut a pokolba”, vagy pedig: „Nem kell keresned a bilincsektől való megszabadulást, mivel sohasem voltál megbilincselve.” Az, hogy a fentebb bemutatott keretek között a belső élet eme csúcsait milyen mértékben lehet elérni, nem állapítottuk meg. Bennünket csak az érdekelt, hogy megmutassuk a témák tendenciális konvergenciáját és az irányt.